

Les cimeres de la terra de 1992 i 2002. Reflexions des de Catalunya

Josepmaria Mallarach

El tema que l'organització de la Universitat de la Pau em van demanar que tractés és molt ample: abasta les agendes, els compromisos, els participants i de les dues cimeres de la terra, celebrades el 1992 a Rio de Janeiro (Brasil) i el 2002 a Joahnnesbourg (Sudàfrica) i el balanç des del context de l'ecologisme. Miraré de fer-ho de la forma més clara i resumida que pugui.

Els antecedents de la crisi ecològica

La raó que va esperonar la realització de les dues cimeres de la terra no és altra que la crisi ecològica global. Una crisi que ara pràcticament ningú no qüestiona, però que fa pocs anys la il·lusió tecnocràtica del progrés s'obstinava a negar. I és que les arrels d'aquesta crisi són molt fondes i les seves conseqüències ens envolten per totes bandes. Els seus antecedents es remunten a la revolució de l'antropocentrisme del Renaixement, i afloren amb tota la seva magnitud amb la revolució industrial. Van ser justament les dinàmiques impulsades per aquesta revolució, amb totes les seves conseqüències, directes i indirectes, les que va desencadenar, primer a Europa, després a les seves colònies, i, finalment, a escala global, tot un conjunt de processos exponencials, sense precedents històrics, l'efecte sinèrgic dels quals ha desencadenat, justament, el que anomenem la crisi ecològica global.

Com ja va remarcar fa més de mig segle R. Guénon, l'expansió de la revolució industrial ha estat impulsada pel triomf del positivisme materialista, reduccionista, que ha limitat el concepte de realitat a la seva dimensió tangible, esperonant l'ambició humana a satisfer les seves necessitats materials immediates, estimulades per una publicitat cada vegada més potent, prescindint de totes les virtuts o els valors que la humanitat havia compartit fins aleshores, i prescindint, també, dels drets dels altres éssers humans, dels que encara no han nascut i, naturalment, dels de les altres espècies. Una crisi de magnitud planetària com aquesta ha de tenir, necessàriament, causes múltiples, que es poden situar a diversos nivells: material, ideològic i, també, naturalment, espiritual.

La institucionalització del medi ambient 1972-92

Al 1968, el mateix any dels famosos aldarulls de Paris, i de l'inici del moviment *hippy* a Califòrnia, la UNESCO va convocar la primera conferència internacional sobre la biosfera. Era la primera vegada que des d'Occident es promovia, amb preocupació, una reflexió sobre la vida del planeta, a escala global.

Quatre anys més tard, el 1972, les Nacions Unides van organitzar a Estocolm, la primera Conferència sobre el medi ambient humà. Amb assistència d'un gran nombre de caps d'estat, aquesta primera cimera mundial va donar una colla de fruits significatius; aprovant una Declaració sobre el medi ambient humà, una

Declaració de principis, 109 recomanacions d'acció i una resolució sobre acords institucionals i financers. Els efectes catalítics d'aquests acords van ser molt importants. Dins de l'Organització de les Nacions Unides es va crear un Programa pel medi ambient (el PNUMA) i molts països industrialitzats es van afanyar a crear unitats mediambientals dins dels seus aparells administratius, sigui com departaments o ministeris separats, com havien fet ja uns anys abans els països nòrdics, sigui creant unitats dins de tots els departaments, com va fer els EUA. Com és sabut, aquest no fou el cas d'Espanya, que vivia aleshores el darrers anys de la dictadura, en plena eufòria desenvolupista. En aquells mateixos anys sorgeixen organitzacions conservacionistes, ambientalistes i ecologistes d'àmbit local, nacional i internacional.

Durant els anys següents l'activitat política internacional en relació al medi ambient es va disparar, de manera que en dos decennis es varen aprovar 12 importants convenis o protocols que cobrien molt temes diferent, per exemple la prevenció de la contaminació marina per abocaments de residus i altres matèries, el comerç internacional d'espècies de flora i de fauna en perill, la prevenció de la contaminació des de vaixells, les zones humides especialment com hàbitat d'ocells aquàtics, la prohibició d'usos militars o hostils de les tècniques de modificació mediambiental, la conservació dels recursos vius marins de l'Antàrtica, la reducció d'emissions de sofre i els seus fluxos transfronterers, la protecció de la capa d'ozò, o la notificació immediata d'accidents nuclears.

Quines característiques tenen en comú tots aquests instruments? Doncs, en primer lloc, que han estat sempre gestats a través d'unes negociacions difícils. En segon lloc, que el seu procés de ratificació (per tal que entrin en vigor) és molt lent, amb una mitjana de 10 anys, però arriba a assolir sempre una dimensió internacional. En tercer lloc, la seva aplicació sol quedar en un nivell força baix i desigual, segons els països. En quart lloc, tot i que sempre persegueixen el bé global, la seva aplicació presenta problemes d'equitat intrageneracional i intergeneracional, és dir, sempre n'hi ha uns que hi guanyen i altres que hi perden. I finalment, que malgrat tots els inconvenients i limitacions que tenen, s'impulsen perquè no sembla que existeixin alternatives davant la sobirania dels estats i el poder dels fàctics.

La triple coincidència de 1992

El desenvolupament de les polítiques mediambientals, tant a escala internacional com estatal, van coincidir amb unes dinàmiques que generaven unes pressions i uns impactes sobre el medi ambient d'una magnitud i a una escala com mai abans n'hi havia hagut a la Terra: l'expansió dels deserts, l'erosió i contaminació dels sòls agraris, l'exhauriment de les pesqueries, la destrucció de les jungles, les pèrdues irreversibles de races, espècies i hàbitats, els genocidis de pobles indígenes, etc, mai no havien estat tan grans ni tan greus. I la humanitat tampoc havia tingut, fins aleshores, la capacitat de fer-ne un seguiment, any rera any, a escala global, com fan, entre altres el PNUMA i el World Watch Institute, amb els seus informes anuals sobre l'Estat del Món, des de fa més de vint anys. Per això la majoria de les polítiques

ambientals tenien un caràcter reactiu, de resposta a aquests impactes, que miraven de contenir o pal·liar.

El creixement exponencial de la població i del consum de recursos va fer que la humanitat superés, a inicis dels anys 1990, la capacitat de càrrega del Planeta. Des d'aleshores, mentre no canviïn de signe les tendències fonamentals –cosa que no han fet encara- la humanitat, en conjunt, serà inexorablement més i més pobre. Per això, els informes anuals han palesat que diversos indicadors clau, com ara la disponibilitat de terra de conreu per càpita, la disponibilitat d'aigua potable, la producció de cereals o les captures de peix per càpita han baixat de forma sostinguda des d'aleshores.

A banda de la cimera, però, el mateix any va testimoniar dos avisos d'importància global que són molt poc coneguts. Un que provenia dels portaveus de la ciència moderna i l'altra dels portaveus de la saviesa d'una ignorada i antiga civilització sudamericana que ha sobreviscut el procés la colonialització.

El primer avís es pot considerar el manifest crític més important que va emetre la comunitat científica al llarg del segle vint, pel fet que fou signat per més de 1700 científics de primera línia, entre els quals la pràctica totalitat de premis Nobel de ciències del món, així com els presidents d'acadèmies i instituts científics més prestigiosos del planeta). Amb el títol d'”Avís a la humanitat” (*Warning to Humanity*) el manifest adverteix que “*els éssers humans i el món natural es troben en una cursa abocada a la col·lisió. Les activitats humanes infligeixen danys severs i sovint irreversibles al medi ambient i a recursos d'importància crítica. Si no es modifiquen, moltes pràctiques actuals creen un greu risc per al futur que desitgem (...) i poden arribar a alterar el món vivent fins a un punt que sigui incapaç de sostenir vida en la forma que avui coneixem. Urgeixen canvis fonamentals si volem evitar la col·lisió que la nostra cursa actual produirà*”.

La importància d'aquest avís no rau només en el que deia, poc diferent, de fet, d'alguns documents de la cimera de la terra, sinó sobretot, en qui ho deia. Des de la revolució científica, la ciència moderna havia reiterat la promesa d'un món millor gràcies als avenços tecnològics continuats i cada vegada més espectaculars. A darreries del segle vint, quan la crisi ecològica i humanitària va assolir proporcions globals, les evidències en sentit contrari esdevingueren irrefutables. Els científics més lúcids i honestos ja fa temps que han renunciat a aquella ingènua creença de que qualsevol problema, ha de tenir 'solució tècnica'. Fins i tot el desenvolupament de la ciència postmoderna ha ajudat a desinflar la il·lusió de l'optimisme tecnocràtic. En paraules de H. Smith, el positivisme reduccionista ha tocat fons. Amb decennis de retard, l'èlit científica mundial s'avenia a admetre - sense tenir el coratge moral de confessar-ho- algunes de les crítiques més radicals del progrés tecnològic modern, com les que formulava a l'any 1966 el filòsof, físic i metafísic iranià S. H. Nasr, el primer que va parlar clarament de la crisi ecològica global i de les seves causes filosòfiques i espirituals.

L'altre avís va eixir de la Sierra Nevada de Santa Marta, una serralada de més de 4000 m d'alçada que s'endinsa en l'Atlàntic, al nord-est de Colòmbia. Allà hi

viu, des de temps immemorial, una civilització de les més antigues del món: la de la confederació Tairona. Una societat pacífica, sense guerrers, regida per una casta sacerdotal, que atresora extraordinaris coneixements cosmològics i ecològics. Després de quatre segles d'observar atentament i en silenci el que feien i com vivien al peu de la serra els colonitzadors, els caps dels sacerdots van decidir que havia arribat l'hora de parlar a la humanitat i van fer públic un avís que coincidia, essencialment, en el diagnòstic i el pronòstic de l'avís dels científics, però amb un llenguatge molt diferent, més bell i poètic. Ells, que es consideren el Germà Gran de la humanitat que viu al "cor del món", començaven així el seu parlament: *"Fins ara havíem ignorat el nostre Germà petit. No ens havíem dignat ni a donar-li una plantofada. Però ara no podem tenir cura del món tot sols....El Germà Petit està fent massa malvestats. Ha de veure, ha de comprendre, i ha d'assumir responsabilitats. Ara haurem de treballar junts. Altrament, el món morirà"*.

La cimera de Rio de Janeiro de 1992

A Rio de Janeiro es va iniciar una pràctica que des d'aleshores ha esdevingut habitual. La cimera oficial va anar acompanyada per una de paral·lela, promoguda per la societat civil, molta més participació i vitalitat que la oficial.

A la cimera oficial hi van participar 178 estats i 110 caps de govern, de manera que fou la més internacional de les que s'havia celebrat mai fins aleshores. Aquest fet, unit als intensos treballs preparatoris realitzats els anys anterior, va despertar una gran expectació i va catalitzar documents de gran abast. Els seus resultats més destacats, i amb més repercussió internacional, van ser: La Declaració de Rio, l'Aliança global per al medi ambient i el desenvolupament: Agenda 21, el Conveni marc sobre el canvi climàtic, el Conveni sobre la diversitat biològica i la Declaració de principis relatius als boscos. En tots ells es reconeixia clarament la dependència envers la natura i la necessitat de revertir les tendències insostenibles si es vol un futur millor per la humanitat.

La cimera paral·lela, va organitzar-se en un Fòrum internacional d'organitzacions no governamentals i l'anomenat Fòrum Global'92. Hi varen participar més de 25.000 persones, vinculades a més de 11.000 ONG procedents de 171 països. Va ser més fructífera, encara, que la cimera oficial, atès que s'hi varen aprovar 45 Tractats, entre els quals escau destacar: la Declaració dels pobles de la Terra, la Carta de la Terra, el Tractat sobre els pobles indígenes, el Tractat sobre l'agricultura sostenible, diversos compromisos ètics un codi de conducta per a les ONG, etc.

En conjunt, l'any 1992 fou, doncs, un any de presa de consciència a molts nivells, de la crisi ecològica global, de les seves tendències, implicacions, i també de les seves causes i dels remeis que hi podrien fer front.

La cimera de Johannesburg – 2002

Deu anys més tard, la població mundial ja superava els 6.200 milions, 785 milions més que al 1992. La segona cimera de la terra es va celebrar a

Sudàfrica, un dels pocs estats africans que han sortit de la colonialització, després d'un llarg període d'*apartheid*, sense negar-se en un bany de sang.

A diferència de la cimera de Rio, en els treballs preparatoris d'aquesta cimera es van fer paleses moltes dificultats. Tot i que de l'agenda 21 i dels convenis sobre el canvi climàtic i la biodiversitat se n'havien derivat un ampli ventall d'iniciatives internacional i nacionals, que havien impulsat canvis positius en moltes polítiques, tothom reconeixia que la seva efectivitat, a escala global, havia estat molt limitada. A més, els EUA, l'estat que més recursos consumeix i que més contaminació genera de tot el món, no va voler assistir-hi.

La cimera va tenir una assistència lleugerament inferior a l'anterior: hi van participar 104 caps d'estat i 8000 representants ONG, però, per primera vegada, hi va haver una nodrida representació empresarial, amb 120 directius de grans empreses transnacionals. S'hi va aprovar la Declaració de Johannesburg sobre desenvolupament sostenible, un Pla d'aplicació de les decisions de la Cimera, i, com a novetat, 280 acords de partenariat entre governs nacionals, institucions internacionals, món empresarial, grups de treballadors, ONG, etc.

En conjunt, a Joannesbourg els punts d'acord van ser menys i demenor entitat que els adoptats deu anys abans. Si en alguna cosa es va haver de coincidir, perquè les dades no admeten discussió, és que, a escala global, en els darrers deu anys, havien augmentat la fam i la misèria, els genocidis (físics i culturals), l'extermini d'espècies, la desertització, el canvi climàtic, les migracions i els refugiats, les desigualtats, la bipolarització entre uns pocs rics, cada cop més rics, i una majoria de pobres, cada cop més pobres, la segregació...és dir, la insostenibilitat. Totes les tendències que a la cimera de 1992 es van identificar com a problemàtiques indesitjades, no sols varen continuar, sinó que en molts casos es varen accentuar. Es cert que el creixement econòmic mundial mai havia estat tan gran, però tampoc hi havia hagut mai tant d'atur i tanta fam i misèria al món. Des de la dècada de 1970 la fam no para d'augmentar i al 2002 ja afectava greument a 852 milions d'éssers humans. Al mateix temps, es destinaven 100 milions de dòlars al dia en despesa militar, una part dels quals seria suficient per salvar tots els qui moren de gana o de set. De fet, entre 1992 i 2002 la petjada ecològica mitjana de la humanitat va passar de ser un 25% a un 35 % superior a l'espai ecològicament productiu disponible al Planeta. La petjada ecològica per càpita mitjana al 1002 era de 2,3 ha d'espai ecològicament productiu, però resulta que el Planeta només disposa de 1,7 ha per càpita, de manera que la diferència provoca la destrucció irreversible del capital natural.

Per això, les fites del Pla d'acció van estar molt més centrades en aspectes de salut, seguretat i ecologia humana, Així, es van comprometre a impulsar accions per aconseguir, a l'any 2015, una reducció del 50% la població que pateix fam, del 50% la població sense accés a l'aigua potable, del 50% la població sense sanejament bàsic, del 66% de la taxa de mortalitat infantil de menys de 5 anys i també a aturar l'esgotament de recursos pesquers

Però a Johannesburg també es va aprovar una declaració, impulsada per diversos governs regionals d'arreu del món, la Declaració de Gauteng, que

expressava un compromís d'aquesta escala de governs amb el desenvolupament sostenible i la seva voluntat d'aplicar estratègies pròpies de sostenibilitat com a marc integrador i coordinador de les altres polítiques públiques. La Declaració de Gauteng fou promoguda, entre altres, pel Govern de Catalunya i subscrita, pocs mesos més tard, pel Govern Balear.

La nostra situació

Des de 1992 Europa ha estat líder en el desenvolupament de polítiques mediambientals. Aquell mateix any va aprovar el 5è Programa de la Comunitat Europea: Cap a un desenvolupament sostenible, que havia de servir per orientar les polítiques dels estats membres en direcció a la sostenibilitat. Uns anys més tard es va crear Agència Europea del Medi Ambient, es van començar a publicar reports anuals de l'estat del medi ambient a la Unió Europea, i es va intensificar l'aprovació de directives i estratègies europees relatives al medi ambient. En l'àmbit polític i legislatiu s'ha fet molt, és cert, i en alguns camps hi ha hagut progressos reals, però malgrat la reducció d'emissions atmosfèriques assolida en alguns països, la petjada ecològica dels països de la Unió europea ha augmentat, en conjunt, de forma sostinguda des d'aleshores.

Entre aquestes dues cimeres, els governs locals d'Europa varen dur a terme tres conferències sobre ciutats i pobles sostenibles, les quals van generar, al seu torn, les cartes d'Aalborg (1994), de Lisboa (1996) i de Hannover (2000), tres manifestos on s'especifiquen els compromisos que els governs locals volen assumir en aquest sentit. A la conferència de Hannover, els governs locals es van sentir obligats a fer una crida a la coherència de les escales de govern superior, que pràcticament no havien afrontat els reptes de l'agenda 21.

El govern de Catalunya va crear el Departament de Medi Ambient l'any 1991 i va enviar una delegació important a ambdues cimeres. Això no obstant, a hores d'ara (juliol de 2005) la Generalitat encara no ha aconseguit elaborar l'agenda 21 de Catalunya. Més encara, cap de les diputacions catalanes, que donen suport als seus municipis perquè elaborin plans d'acció per a la sostenibilitat, ha fet l'agenda 21. Això vol dir que moltes de les accions a escala local no es poden executar per manca de coherència en els nivells superiors de l'administració, que segueixen impulsant polítiques insostenibles. Catalunya encara no té cap estratègia de sostenibilitat, ni s'ha aprovat l'estratègia per a la conservació de la biodiversitat. En el pla informatiu, els nostres poders públics estan lluny de retre comptes de forma transparent. Encara no han publicat cap informe objectiu sobre l'estat del medi ambient de Catalunya, ni de cap de les seves comarques, malgrat que la societat civil s'ha organitzat en múltiples plataformes per donar resposta, generalment local, a problemes que solen tenir causes més globals.

Hi ha un indicador que resulta molt útil per avaluar si s'avança pel camí de la sostenibilitat o no: la petjada ecològica. Mesura la superfície de terra i de mar productiva que cal per produir els recursos que consumeix un país i la superfície que cal per absorbir les emissions i els residus que genera. L'ideal seria que la petjada ecològica fos equivalent a la superfície terrestre i marina

d'un país. Quan a l'any 1998 es va calcular per primera vegada la petjada ecològica de Catalunya, el resultat fou de 3,9 ha/habitant, és dir, 6,2 vegades la superfície de Catalunya.

Cinc anys més tard, el Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya, va repetir el càlcul. Si les polítiques dels darrers anys haguessin estat orientades a la sostenibilitat, la petjada ecològica hauria minvat. El resultat, però, fou ben altre. La petjada ecològica havia augmentat fins a 3,9 ha/habitant, és dir, 7,7 vegades la superfície de Catalunya. El deute ecològic que tenim envers els països dels quals importem recursos –començant per l'energia que mou totes les màquines- equival, doncs, a més de sis vegades la superfície de Catalunya.

La petjada ecològica ajuda a ser més conscients de la magnitud dels impactes i les injustícies associades a l'enorme consum de recursos i la gegantesca generació de residus i d'emissions del nostre estil de vida. A diferència del PIB, o altres indicadors similars, que només compten el que té valor monetari, la petjada ecològica fomenta la solidaritat i l'equitat. Per tant, com més present la tinguem, sigui la del nostre país, la de la nostre ciutat o poble, o la nostra individual, més fàcil serà que entenguem, tots plegats, els canvis que caldria impulsar per reduir-la.

Darreres reflexions

Tots sabem que les tendències exponencials no es poden sostenir indefinidament. Tard o d'hora topen contra els límits; en aquest cas, els del planeta. Un món dividit contra sí mateix no es pot sostenir. Un món on el 18% de la seva població consumeix més del 80% dels recursos i condemna a la fam i la misèria el 20% dels seus semblants, no té futur.

Les dues cimeres de la terra han mostrat que la societat civil és més lúcida, creativa i coratjosa que els poders públics, que en molts països estan atrapats pels poders fàctics i per unes dinàmiques econòmiques que no controlen. També s'ha fet palès que les claus de solució es més probable que vinguin de les societats que disposen de sistemes de govern i de governança més sostenibles. Ningú pot negar la saviesa que inspira sistemes de govern que fa mil·lenis que es mantenen en funcionament, com el de la confederació iroquesa, el govern democràtic en actiu més antic del món. E. Goldsmith, ideòleg ecologista, va codificat una part de la saviesa ancenstral de la humanitat en una cosmovisió ecològica anomenada "La via" que ofereix moltes pistes per sortir de les tendències insostenibles.

L'altra lliçó que s'ha fet palesa les cimeres és que la principal responsabilitat de canvi la tenim els països rics. I que totes les facultats humanes – i no sols les racionals- són necessàries per promoure els canvis profunds que caldria emprendre per evitar el "col·lapse" que anunciava l'avís dels científics del món.

El repte principal de la civilització moderna insostenible és superar l'escisió entre el cor i el cap de la societat, restablir el lloc que pertoca als principis espirituals i ètics universals, fornidors dels valors més profunds i estables de la

humanitat. I posar la creativitat, la imaginació i la tècnica al seu servei. La coherència entre el que es pensa, es diu i es fa és la pedra de toc. Com bé deia Lutzenberger, antic ministre de medi ambient de Brasil, l'any de la Cimera de la Terra, cal, urgentment, redefinir el progrés. No tenim altra alternativa.

Referències

- Brown, L. et al. *L'estat del món 1992, 2002*, Worldwatch Institute. Trad. catalana del Centre UNESCO de Catalunya.
- Buades, J. (2000) Taxa Tobin, Gravar l'especulació a favor del sud i del Planeta. Diverdsitat, 4.
- Génon, R. (1946) *La crise du monde moderne*. Ed.Gallimard. (1a traducció castellana Ed. Obelisco, 1982).
- Goldsmith, E. (1992). *The Way. An Ecological World-View*. The University of Georgia Press. Athens. Traducció castellana: La vía.
- Jänicke, M & H.Weider [eds] (1997). *National Environmental Policies. A Comparative Study for Capacity Building*.
- Lutzenberger, J. 1992. Redefinir el progrés. *Medi Ambient*, 4. Generalitat de Catalunya
- Mayor, X. et al. (2005) *Aproximació a la petjada ecològica de Catalunya*. Documents de recerca, 7. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible de Catalunya.
- Meadows, D.H., D.L.Meadows & J.Randers (1992) *Beyond the Limits. Confronting Collapse, Envisioning a Sustainable Future*. Chelsea Green Publishing Company, Vermont, USA. (trad.castellana: *Más allá de los límites*)
- Nacions Unides (1992) *L'aliança global per al Medi Ambient i el Desenvolupament. Guia a l'Agenda 21*. Traduït i publicat pel Departament de Medi Ambient de Catalunya.
- Nasr, S.H. (1966) Man and Nature. Allen & Unwin. Traducció castellana *Hombre y Naturaleza. La crisis espiritual del hombre moderno*.
- Renner et al. (2003) *Signes Vitals 2003. Les tendències que configuren el nostre futur*. World Watch Intitute. Traducció catalana del Centre UNESCO de Catalunya.
- Smith, H. (1989) *Beyond the postmodernist mind*. Crossroad. New York.
- UICN, PNUMA, WWF (1992) *Cuidem la terra. Una estratègia per viure de manera sostenible*. Versió catalana de la Generalitat de Gatalunya.
- Union of Concerned Scientists. 1992. *World Scientists' Warning to Humanity*. Traducció catalana publicada al Notícies de la ICHN, 24: Avís del científics del món a la humanitat (1999) i a la web: www.celfosc.org/cat/avis.html